

*Sâmiha Ayverdi'nin
İstanbul'u*

SÂMİHA AYVERDİ'NİN İSTANBUL'U

Kubbealti Neşriyatı No. 189
1. Baskı: 2014 Şubat

ISBN 978 - 605 - 4750 - 07 - 8

© Bu kitapta yayımlanan yazıların bütün hakları Kubbealti Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı'na aittir. Tamamı ya da bir bölümü izin alınmadan, fotokopi dâhil, optik, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla kopyalanamaz, çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz.

Kapak resmi
Dr. İ. Aydın Yüksel

Kapak tasarımı
Burcu Kayalar

Kitap tasarımı
Kubbealti

İsteme adresi:
Kubbealti İktisadi İşletmesi
Peykhane Sokağı No.3
34122 Çemberlitaş-İstanbul
Tel. 0212 516 23 56 – 516 63 87
Faks: 0212 638 02 72
info@kubbealti.org.tr
www.kubbealti.org.tr

Baskı: Özal Matbaası
Davutpaşa Cad. İsmintaş, Kâzım Dinçol Sitesi 81/39
Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 565 25 99

*Sâmiha Ayverdi'nin Târih
Eserlerinde Fâtih Sultan Mehmed
ve İstanbul'un Fethi*

Prof. Dr. Fahâmeddin Başar¹

Sözlerime, vefâtının 20. yılında Sâmiha Ayverdi Hanımefendiye rahmetle anarak ve bu anma toplantısının düzenlenmesinde emeği geçen herkese teşekkür ederek başlamak istiyorum.

Türk târihinin en büyük şahsiyetlerinden birisi olan Fâtih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481) ve onun gerçekleştirmiş olduğu İstanbul'un fethi konusu, Sâmiha Ayverdi'nin târih alanındaki eserlerinde çeşitli yönleriyle ele alınarak işlenmiş, yazarın derin kültürü ve mükemmel Türkçesiyle okuyucuların istifâdesine sunulmuştur. Sâmiha Ayverdi, özellikle *Edebî ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtih* (İstanbul 1953), *Türk Târihinde Osmanlı Asırları* (İstanbul 1975) ve *Âbide Şahsiyetler* (İstanbul 1976) adlı eserlerinde, İstanbul fâtihi Sultan II. Mehmed'in şahsiyeti ve dönemindeki önemli olayları çağdaş kaynaklar ışığındaki bilgiler doğrultusunda anlatmış, bu büyük Türk hükümdarının siyâsî ve askerî yönünden ziyâde nasıl bir insan olduğunu, neleri hissettiğini ve düşüncelerini açıklamaya çalışmıştır.

Biz, bu tebliğimizde Sâmiha Ayverdi'nin yukarıda adı verilen târih eserlerinde Fâtih Sultan Mehmed'in şahsiyeti ve İstanbul'un Fethi hak-

¹ Fâtih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

kinda verilen bilgileri değerlendirmeye çalışacak ve böylece yazıldığı dönemden beri yoğun ilgi gören bu eserleri yeniden araştırmacıların ve târih severlerin dikkatine sunacağız.

Yirminci yüzyılın en büyük mütefekkir yazarlarından biri olan Sâmîha Ayverdi'nin ilk eserleri mâlumunuz olduğu üzere roman ve şür kitaplarıdır. Kendisi târihçi değildir ancak târih ve tasavvuf alanlarında özel dersler alarak çok iyi yetişmiş ve edebî eserler yanında târihimize dâir de kitaplar telif etmiştir. Bu tür eserlerinden birincisi *Edebî ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtih* adlı kitabıdır. Eser, genç hükümdar Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinin 500. yıldönümü olan 1953 yılında, yine bu anlamlı yıldönümü için bilimsel neşriyat ve etkinlikler yapmak üzere kurulmuş olan İstanbul Fethi Cemiyeti tarafından yayımlanmıştır. Aynı yıl içerisinde ve sonraki senelerde, çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından "Fethin 500. Yılı" hâtırası olarak Fâtih ve İstanbul'un Fethi'ne dâir daha başka kitaplar da kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Dr. Selâhattin Tansel'in *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fâtih Sultan Mehmed'in Siyâsî ve Askerî Faâliyeti*¹, Halil İnalçık'ın *Fâtih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesîkalar*², İsmâil Hikmet Ertaylan'ın *Fâtih ve Fütuhâtı I-II*³ ve Mithat Sertoğlu'nun *İstanbul'un Fethi*⁴ ile Türkçe tercümesi neşrinden ancak yarım asır sonra yapılmış olan Franz Babinger'in *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*⁵ adlı çalışmalarını zikredebiliriz.

Bütün bu eserlerde daha çok Fâtih Sultan Mehmed'in devlet adamlığı ile siyâsî ve askerî faâliyetleri incelenmiş ve bilhassa Türk ve dünya târihi bakımından önemli sonuçları olan İstanbul'un fethi üzerinde durulmuştur. Aynı dönemde Sâmîha Ayverdi'nin telif etmiş olduğu *Edebî ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtih* adlı eserde ise adından da

¹ Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953.

² Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1954

³ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1953.

⁴ İstanbul 1953.

⁵ Münih 1953.

anlaşıldığı gibi bu büyük Türk hükümdarının edebî ve mânevî dünyâsı ele alınmıştır. Ayverdi bu eserinde kendisine,

“Fâtih neden büyük bir insandı? Onu cihan nazarında Fâtih yapan, serdarlığı mı, tâcı, tahtı, ordusu, ülkesi, dostları, düşmanları mıydı? Hem serdar, hem hükümdar, hem sanatkâr, hem de bir mutasavvıf olan, şarkın bu büyük evlâdı, vâsıl olduğu maddî ve rûhî âhenk ve muvâzene-ye hangi yollardan geçerek ulaştı? Zamânında imparatorluğun içten ve dıştan arzettiği o muhteşem orkestrasyonu, birlik ve berâberliği temin eden ne gibi sebeplerdi? Bâhusus kütle ondan o kütleden ne istiyordu? Dünya görüşünün gâyesi, mevzuu ve metotları nelerdi? Böylece dünya Fâtih'den ne bulmuş, ne kazanmıştı?”

gibi soruları sormuş ve eserinde bütün bu sorulara cevap vermeye çalışmıştır. Bu sorulara cevap ararken de önce Fâtih'i fâtih yapan şahsiyetlere, yâni Fâtih'in hocalarına yer vermiş ve bir şehzâdenin yetişmesinde âilenin, bilhassa hükümdar olan babasının rolü üzerinde durmuş, kendi ifâdesiyle

“Fâtih Sultan Mehmed'in mânevî ve edebî şahsiyetini tahlil ve terkihini yapmak yolunda babasını hareket noktası”

olarak kabul etmiştir. “İkinci Murad ve Fâtih” adını verdiği bu bölümde Fâtih Sultan Mehmed'in babası Sultan İkinci Murad'ın (1422-1451) askerlik, idâre, ilim, sanat ve tasavvuf bakımından oğluna örnek olduğunu çağdaş kaynaklardan örnekler vererek belirtmiştir.

Sâmiha Ayverdi, Fâtih'in babası Sultan II. Murad'ın iyi bir devlet adamı oluşu yanında kuvvetli bir şâir, ilim dostu ve samîmî bir mutasavvıf olduğunu târihî kaynaklardaki bilgilerle destekleyerek ortaya koyduğu gibi, bâzı modern târihçilerin Sultan II. Murad hakkındaki “irâdesiz ve devlet işlerini vezirler eline bırakmış zayıf hükümdardı” gibi görüşlerinin de yanlış olduğunu, yine kaynaklardaki bilgilerle desteklediği yorum ve açıklamalarıyla çürütmüştür.

Ayverdi, Fâtih'in yetişmesinde babası II. Murad'ın etkisini belirttikten sonra "Fâtih'in İlk Hocaları" olarak Molla Gûrânî, Molla Husrev, Hocazâde (Muslihiddin Mustafa), Fahreddîn-i Acemî ve Hoca Hayreddin hakkında bilgi vermiş, dönemin önde gelen bu âlimlerinin Fâtih Sultan Mehmed'in yetişmesindeki rolünü açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, hükümdar olduktan sonra da çevresindeki ilim muhitini dâima genişletmiş ve çevresindeki âlimleri hoca olarak payitahtta toplamış olan Fâtih, Yûsuf (Hoca Paşa), Molla Abdülkadir Hamîdi ve Molla Ahmed Paşa gibi âlimlerden istifâde etmiştir. Tahtı babasına bırakıp Manisa'ya çekildiği ikinci şehzâdelik dönemi ise genç veliahtın burada akademik bir hayat yaşamasını sağlamış, Arapça ve Farsça'yı çok mükemmel bir şekilde öğrendiği gibi Latince, Yunanca ve Sırpça dillerine de çalışmıştır.

Ayverdi eserinin bundan sonraki bölümünde "Hükümdar Fâtih" ile "Mutasavvıf Fâtih"i anlatır ve bilhassa Akşemseddin'in bu genç hükümdarın tasavvuf terbiyesi almasındaki rolünü açıklar. Ayverdi, burada aslında Fâtih'in mutasavvıf bir yaradılışa sâhip olduğunu söyler ve bunu şu ifâdeyle açıklar:

"Akşemseddin ona çok bir şey yapmadı. Kendinde gizli olan kudretten kendini haberdar etti, bu kudreti dürtüp harekete getirdi".

Sâmiha Ayverdi bu eserinde Fâtih'in edebî ve mânevî dünyâsını anlatırken, çevresinde bulunan ilmî şahsiyetler hakkında da bilgi vermiştir. Meselâ Akşemseddin'in kim olduğunu, Fâtih Sultan Mehmed hakkındaki düşüncelerini, "Çadır Gecesi" olarak adlandırılan, fetihten sonraki günlerde Sultan ile bir gece çadırda geçen görüşmesini, Gönük'e gittikten sonra da oradan pâdişâha yazdığı mektuplardaki inceliği anlatmıştır.

— Fâtih'in ilme verdiği kıymet ve döneminin ilim adamları da, en güzel şekilde Ayverdi'nin bu eserinde dile getirilmiştir. Eserde önce Fâtih'in fikir ve sanat hareketlerini yakından tâkip ettiği; din, fikir ve vic-

dan hürriyetine saygıda son derece müsâmahalı olduğu vurgulanmış; döneminin ilimleriyle yoğrulmuş bir entelektüel olduğu üzerinde durulmuştur. Burada, Fâtih'in açtığı medreselerde şer'i ve naklî ilimlerin yanında tıp, astronomi ve bilhassa felsefe ve matematik gibi akli ilimlere de büyük önem verdiği belirtilmiştir. Bunu gerçekleştirmek için de ilmî otoritesini kabul ettirmiş ilim erbâbını, atalarının an'anesine uyararak, büyük fedakârlıklar pahasına, dünyânın her yerinden sarayına topladığı, şu ifâdelerle dile getirilmiştir:

"Onun hakikî ilim adamlarına verdiği kıymet, târihin kaydettiği müstesnâ vak'alardandır, bilhassa sarayında kurulan ilim ve sanat havası o derece kuvvetlidir ki, bu çapta bir fikir ve sanat akademisini kurmak, yeryüzünün hiçbir hükümdarına nasip olmamıştır".

Yine Fâtih'in ilme verdiği kıymet:

"Tıpkı askerî fetihleri gibi, bilgi adına açtığı savaşta da bir âlimler ve sanatkârlar ordusu tesis etmiş ve bu muhteşem kadronun başına da yine kendi serdar olmuştu"

ifâdesiyle anlatılır ki bu tasvirlerdeki gerçekçi lezzeti başka hiçbir eserde bulmak mümkün değildir.

Sâmiha Ayverdi, Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra bu şehri bir bilim merkezi hâline getirmek için çok çalıştığını ve fetihden hemen sonra kurmuş olduğu Ayasofya ve Zeyrek medreselerine dönemin önde gelen âlimlerinden Ali Kuşçu, Ali Tûsî ve Molla Zeyrek gibi hocaları tâyin ettiğini belirtir. Fâtih'in bu medreselere çok önem verdiğini ve her birine birer kütüphâne kurdurduğunu da belirten Ayverdi, zaman zaman pâdişâhın kendisinin de bu medreselere gelerek âlimlerle ve talebelerle sohbet ettiğini anlatır. Burada Fâtih'in seferlere gittiğinde de âlimlerden bir kısmını berâber götürdüğünü ve onları bâzen heyet hâlinde bâzen de tek tek yanına alarak gittiği yerlerde boş vakitlerini ilmî sohbetlerle geçirdiğini ifâde eder. Bu bölümde, Fâtih'in

musâhip hocaları olan Molla Zeyrek, Hızır Bey Çelebi, Ali Tûsî, Ali Kuşçu, Sinan Paşa, Molla Lütî (Sarı Lütî) hakkında da bilgi verilir.

Eserde Fâtih'in yalnızca Türk-İslâm âlimlerine değil, gayrimüslim ilim adamlarına da değer verdiği ve onları da sarayına dâvet ettiği örnekleriyle anlatılır. Devamla Fâtih devrinin ilmî faâliyetleri açıklanır ve nihâyet Fâtih'in ölümsüz eseri olan külliyesinin inşâsı ve buradaki medrese hakkında bilgi verilir. İnşâsına İstanbul'un fethinin 10. yılında başlanıp 1470'de tamamlanan bu büyük Külliye'nin gerek mîmârî, gerek şehircilik bakımından bir şâheser olduğunu belirten Ayverdi, daha sonra pâdisâhın eğitim alanındaki çalışmalarından, kurduğu diğer medrese ve kütüphânelerden, Enderun'un kuruluş gâyesinden, sanata bakışı ve güzel sanatlar hakkındaki düşüncelerinden söz eder ve İtalyan Ressam Gentile Bellini'yi sarayına dâvet ettiğini anlatır.

Eserde daha sonra Fâtih'in İstanbul'u fethetmek için yapmış olduğu hazırlıklar ve nihâyet fetih olayı anlatılır. Fethin çağdaş târihçileri olan Tursun Bey ve Tâcizâde Câfer Çelebi'nin eserlerine atf yapan Ayverdi, târihçi bir akademisyen gibi olayları daha başka yerli ve yabancı kaynaklardaki bilgilerle de karşılaştırarak doğrulara ulaşmaya çalışır. Fâtih'in, kendinden önceki kuşatmalarda başarıya ulaşamamasının sebeplerini de düşünerek planlar yaptığını, gemileri karadan yürüterek Haliç'e indirmesinin ise ondaki askerlik kudret ve dehâsının en tipik örneklerinden biri olduğunu söyler. Fâtih'in *"askerlik ilmini şaşırtan, akıl durdurucu buluş ve kararlarla olmazları oldurduğunu ve harp kâideleriyle alay edencesine ordularını sevk ve idâre"* ettiğini belirtir. Topçulukta balistik kâidesinin icâdı, seyyar muhârebe kulelerinin inşâsı, lağım tertibatı gibi çalışmaların hep Fâtih'in üstün anlayış ve uygulamalarının eseri olduğunu söyleyerek Fetih olayının, ordusunun kalabalık oluşu ve düşmanlarının zaafi dolayısıyla kolaylıkla gerçekleştiğini iddia eden târihçilere cevap verir.

Sâmiha Ayverdi daha sonra İstanbul'un fethinin Türk-İslâm dünyası için öneminden söz eder ve şehrin fetihten önce ve sonraki durumunu anlatır. Fetihden önceki İstanbul hakkında bilgi veren gezginlerin eserlerinden iktibaslarla bu güzel şehrin Bizans'ın son yıllarında aslında bir harâbeye dönmüş olduğunu ifade eder ve bu fethin aslında şehir için kurtuluş olduğunu söyler. Daha sonra Fâtih'in fetihden sonra şehrin imârı için yaptığı çalışmaları belirtir ve:

“Eğer garp âleminin dediği gibi, Fâtih yıkıcı bir istilâcı olsaydı, bugün dünya, Bizans eserlerini ancak gravürlerde ve kitaplarda görebilirdi. Ayasofya da dâhil, bütün Bizans âbidelerinin ayakta kalmış olmasını, dünya, Fâtih'in medenî görüşüne borçludur” der ve yine bu meyanda “eğer meselenin tedkik ve tahlilini daha uzvî mânâda ele alırsak, garp âleminin yine İstanbul fâtihine ebedî bir minnet ve şükran borcu duyması lâzım gelir..Fâtih'in muhâsara ettiği Bizans, ölümün belirli alâmetleriyle can çekişir halde idi. Nasıl ki, bacaklarına, kollarına, dimağına ve kalbine kan gönderemeyen bir vücut, ölümünden evvel soğur, hattâ tefessüh emâreleri gösterir, şişer, morarır ve âkibet hiçbir tedbir ölümün önüne geçemez ve netîcede de iki karış toprağın altında namsız nişansız kalırsa, Bizans da aynı mukadder günü bekliyordu. Şâyet bir asır evvel Türkler Rumeli'ye geçip de, kuvvetli bir namzet olarak diğer milletlerin önüne durmamış olsalardı, Konstantin'in şehrinde belki de bugün taş taş üstünde bulunmazdı” ifâdesiyle devam eder.

Sâmiha Ayverdi bundan sonra Ahmed Muhtar Paşa'nın *Feth-i Celil-i Kostantiniyye* adlı eserindeki bilgilere göre fethi müteakip Okmeydanı'nda yapılan fetih ve zafer alayı ile Ayasofya'da kılınan ilk Cuma namazını anlatır. Hazret-i Fâtih'in, bir hatip üslûp ve edâsı üzre hutbeyi okuyup bitirdikten sonra minberden inerek Akşemseddin Hazretlerini imâmete geçirip, Cuma namazını “ol vaktin icâbâtına göre İslâm mücâ-

hitleri safları önünde ifâ" eylediğini söyler. Daha sonra Fâtih'in İstanbul'u yalnız kılıcıyla fethetmekle kalmadığını, kısa zamanda bu şehri içinden de fethettiğini ve İstanbul'un Türkleşmesi ve iskânı için yaptıklarını anlatır. Ayverdi burada, Fâtih'in şehri savaş yoluyla kılıcıyla aldığını, o zamânın harp kânunları gereğince şehir savaşla alındığı için askere şehrin üç gün yağmasına izin verdiğini söyler, ancak sanat eserlerinin tahrip olmasına müsâade etmediğini örnekler vererek açıklar. Birçok Avrupalı târihçinin şehrin Fâtih'in askerleri tarafından tahrip edildiği görüşünün doğru olmadığını delilleriyle anlatır ve şehrin asıl tahribâtının on üçüncü yüzyılın başında gerçekleşmiş olan Dördüncü Haçlı Seferi sırasında ve sonrasındaki Latin hâkimiyeti döneminde olduğunu belirtir. Arkasından şehir halkının durumunu anlatır ve Fâtih'in esir aldığı halkı başka yerlere sürme hakkı olduğu halde onları fidye karşılığında serbest bıraktığını söyler. Ayverdi burada;

"O târihlerde Akdeniz'in garp ucunda engizisyon mahkemeleri insanları fikirlerinden dolayı ateşte yakıyor, Cobb ise Müsevîlerin boğazlarına kızgın kurşun akıtıyordu. Aynı denizin şark tarafına gelince, mağlup millete imtiyaz verilip halk şefkat görüyor ve müslüman bir hükümdar Katolikliğe karşı Ortodoksluğu himâye ediyordu" diyerek Fâtih'in adâlet ve hoşgörüsünü anlatır.

Eserde, fetihten sonra Galata'da oturan Cenevizlilere verilen ahitnâmeden de söz edilir ve İstanbul fâtihinin şehri fethettikten sonra, bu müstesnâ beldeye sâhip olmanın bütün vecîbe ve işlerini en basit teferruatına kadar düşünüp yerine getirdiğini, "perişan ve köhne Bizans'ı öldürdükten sonra yeniden dirilme sırrına erdirdiğini" söyler. Bundan sonra şehrin nasıl îmar edildiği anlatılır. Bu bölümde İstanbul'un mîmârî şâh eserlerinden ilki olan Rumelihisarı'nın inşâsından; câmi, türbe, medrese, imâret ve hamamdan meydana gelen Eyüp Sultan Külliyesi'nden, Sadrâzam Mahmud Paşa'nın yaptırdığı külliyyeden, Sadrâzam Murad

Paşa'nın Aksaray'da yaptırdığı câmiden, Vefâ'da Şeyh Vefâ nâmına yapılan câmî ve manzûmesinden ve nihâyet Fâtih Câmii ve külliyesinden söz eder. Yine bu bölümde Üsküdar'da Sadrâzam Rum Mehmed Paşa'nın yaptırdığı câmî, medrese, hamam ve türbeden, Dâvud Paşa Külliyesi'nden, Topkapı Sarayı'nın inşâsından, Kapalıçarşı içindeki iki bedestenin yapılışından söz eder ve bunların dışında Fâtih'in Galata, Üsküdar ve şehrin muhtelif semtlerinde 4000 dükkân yaptırarak vakfettiğini belirtir. Ayverdi daha sonra, Fâtih döneminde İstanbul dışında Bursa ve Edirne gibi şehirlerde yapılan eserlerden de söz eder. Edirne'de Tunca nehri kenarında 1451 yılında yapılan büyük sarayı anlatır. Fâtih devrinin, Osmanlı mîmârîsinin oluş safhasının en esaslı devri olduğunu söyler.

Eserde bundan sonra Fâtih'in Patriklik makâmı hakkındaki düşünce ve uygulamaları çağdaş kaynaklardaki bilgilerle desteklenerek anlatılır. Ortodoks Bizanslılar ile Katolik batılılar arasındaki anlaşmazlığın târihinden söz edilir ve Bizans'ın batıdan istediği her yardım talebinde Bizans'ın Katolik Kilisesine tâbi olması şartının istendiği, imparatorların askerî yardım alabilmek için halkın istememesine rağmen bu birleşmeyi kabul ettikleri belirtilir. Burada, Bizans devlet adamlarından Notaras'ın "*Ayasofya'da kardinal külâbı görmektense, Türk kavuğu görmek isterim*" sözüne yer verilir. Daha sonra Fâtih'in fetihten sonra Gennadios'u patrik tâyin ederek Katolikliğe karşı neden Ortodoksluk inancını himâye ettiği açıklanmaya çalışılır.

Ayverdi, eserinin bundan sonraki sayfalarında Fâtih'in askerî ve siyâsî dehâsını anlatır. Pâdişâhın askerlik hünerinde ilk göze çarpan husûsiyetin kılıçla kalemin işbirliği olduğunu belirten yazar, belki bundan da mühim olarak Fâtih'in korkunç denecek kadar tâkipçi zihniyeti ve eşsiz irâdesiyle, olmazları oldururken bile, şecaatini ve cesâretini îmanla beslediğini, dâima diri ve tâze tutmuş olduğunu söyler. Kendi devrine kadar ecdâdının yer yer, ada ada yapmış oldukları akınları ve istilâları,

planlı fütûhat hâline getirdiğini ve Osmanlı Devleti'ni sistemli bir idârecilik şuuruyla istikrarlı, yerleşmiş bir imparatorluk hâline getirdiğini ifâde eder. Fâtih'in siyâsî ve askerî ahlâkındaki metânet ve samîmiyeti anlatmak için de en zorlu düşmanlarından biri olan Uzun Hasan'a göndermiş olduğu mektubu örnek gösterir ve bu mektuptaki ifâdelerde Fâtih'in kendisini Allah'ın kullarının koruyucusu, Peygamber'in sünnetinin ihyâ edicisi ve şeriatın icrâcısı olarak takdim ettiğini, bir devletin bekâ ve devâmı için kişinin kuruntu ve hayâle değil, akıl imamına uyması lüzûmunu işâret ettiğini vurgular. Mektubun sonunda da dolambaçsız mert bir dil ile "*bildim, bilmedim deme, şu târihte seninle savaşıcağım*" demek civanmertliğini gösterdiğini söyler.

Sâmiha Ayverdi burada Fâtih'in, târih ve insanlık karşısında en parlak vasıflarından birinin de samîmiyeti ve doğruluğu olduğu tespitini yapar. Bunu açıklarken de pâdişâhın çağdaşı ve birçoğu mücâdele ettiği hasımları olan başka hükümdarların yaptıklarıyla Fâtih'in yaptıklarını karşılaştırma yolunu tercih etmiştir. Meselâ doğuda Cengiz'in katliamları, batıda engizisyon işkenceleriyle insanlığın neler çektiğini anlatmış, yine bu çağda Macaristan'da Hunyadi, Arnavutluk'ta İskender Bey'in insanlık dışı uygulamalarına karşılık Fâtih'in mağlûplara karşı uyguladığı hoşgörülü ve müsâmahalı siyâsetten söz etmiş ve bunu, Fâtih'e ve Osmanlılara dâir tahrifli ve tarafgir görüşleriyle tanınan batılı târihçilerin eserlerinde bile görmenin mümkün olduğunu örnekleriyle açıklar.

Burada "aslî kıymetleri İslâmî zihniyetten alan pâdişâhın zulme rızâ göstermesine" imkân olmadığı belirtilir. O devirde dünya harp siyâseti, esirleri akla gelmez zulümlerle öldürürken, Fâtih'in zulümden her zaman elini temiz tuttuğu, idârî ve askerî bir mecbûriyet olmadıkça değil halka, askere dahi dokunmadığı, böylece de zaptettiği ülkelere refah, adâlet, emniyet getirmek sûretiyle kurtarıcı olarak kabul edildiği, Kefe halkına, İsfendiyaroğlu İsmâil Bey'e, Uzun Hasan'a, Alaiye beyi Kılıç Arslan'a karşı davranışları örnek verilerek anlatılır.

Eserde Fâtih'in kânun anlayışı ve vakıf işleri hakkında da doğru tahliller yapılmış, Fâtih'den evvel bir ordu hâlinde olan Osmanlılar'ın, Fâtih'in kurmuş olduğu devlet müesseseleri ve hazırlamış olduğu kânunlar ile sağlam bir temele dayandığı belirtilmiştir. Burada pâdişâhın kânun anlayışı ele alınmış ve Fâtih'in devlet, mülkiyet, kazâ, verâset, tasarruf, intikal ve toprak meseleleri gibi, umûmî hukûka âit ve devlet mekanizmasının idâresinde yeri ve sözü olan bütün hukuk işlerini, bir taraftan fikhin esâsından ayrılmadan bir taraftan da memleket bünyesinin örf, âdet ve içtimâî şartların zarûret ve îcaplarını göz önünde tutarak kânunnâmesini tanzim etmiş, müesseselerini kurmuş olduğu ifâde edilmiştir. Ayverdi, Fâtih'in ileri görüşü ve davranışları ile, imparatorluğu, hukûkî ve içtimâî adâlet ve nizam bakımından da sağlam, devamlı ve intibaklı bir esâsa dayandığını söylemiştir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer ve birçok imparatorlukların âkıbetleri hilâfına, uzun bir ömür sürmesinin, temellerinin hep vahdet ve devamlılık, fikir ve ölçüsüne göre atılmış bulunmasıyla îzah olunabileceğini belirtmiştir.

Sâmiha Ayverdi, bu eserinde 15. yüzyıl Türk şiiri hakkında da şâir hükümdarların şiirlerinden örneklerle bilgi vermiştir. Timur ve oğulları zamânında Semerkant ve Herat gibi şehirlerin birer medeniyet ve sanat merkezi olduğunu vurgulayan Ayverdi, Horasan hâkimi Şahrûh'un Herat'ı, îmar faâliyeti, adâleti ve ilim aşkıyla bir yeryüzü cenneti hâline getirdiğini belirtmiştir. Uluğ Bey'in rasathânesinden, Hüseyin Baykara'nın Horasan diyârını çeşitli sanat ve mîmârî eserleriyle mâmur bir medeniyet merkezi hâline getirdiğinden, Hindistan'da bir Türk-Moğol İmparatorluğu kurmuş olan Mirzâ Bâbü'r'ün (Bâbü'r Şah) icrâat ve eserlerinden ve nihâyet Osmanlı hükümdarları arasında şâir yönü de bulunan pâdişahlardan söz etmiştir.

Sâmiha Ayverdi *Edebî ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtih* adlı bu eserinde daha sonra Fâtih devrindeki edebî hayat ve asrın bâzı mühim şâirleri hakkında bilgi vermiş, bu devrin önemli sîmalarından Şeyhî,

Ahmed Paşa, Necâtî, Mahmud Paşa, Zeyneb Hâtun, Mîhrî Hâtun, Hâmidî, Kabûlî, Melîhî'nin edebî yönünü anlatmıştır. Daha sonra "Sanatkâr Fâtih" ele alınmış, pâdişâhın basma ve yazma şiir kitapları ile hangi şâirlerin tesirinde kalmış olduğu, çağında ve sonrasındaki devirlerde kimlere etki etmiş olabileceği, nazım tekniği, şiirlerinin konusu ile dil ve üslûbu üzerinde durulmuştur. Devamla sanatkâr Fâtih'in şiirlerinden şahsiyetine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Sâmiha Ayverdi, ilk baskısı 1975 yılında yapılan *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları* adlı eserinde de "İkinci Sultan Mehmed ve Feth-i Mübin" başlığı altında (s. 217-249) bu büyük Türk hükümdârının Osmanlı hükümdarları arasındaki yerini belirtmiş ve şehzâdeliğinden başlamak sûretiyle hâkimiyet dönemindeki olayları değerlendirmiştir.

Sâmiha Ayverdi, Kültür Bakanlığı tarafından 1976'da yayımlanan *Âbide Şahsiyetler* adlı eserinde de Mevlânâ ve Yûnus Emre'den sonra üçüncü şahsiyet olarak Fâtih Sultan Mehmed'i anlatmıştır. "Cihangir Fâtih" adıyla kaleme aldığı ve eserinin en hacimli kısmını oluşturan bu bölümde (s. 67-128), Fâtih'in ve fethin gâyesini, Fâtih'in hükümdar ve mutasavvıf yönünü, Akşemseddin ile olan münâsebetini, İstanbul'un fethi için yaptığı hazırlıkları, cihad anlayışını ve cemiyet fedâisi olduğunu, diğer eserlerinde de gördüğümüz imlâ ve üslûp güzelliği ile anlatmıştır.

Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih* (İstanbul 1966) adlı eserine de "Mehammed Bin Murad Han" başlığıyla başlar. Ayverdi burada "İstanbul ile Boğaz'ı dahi ayrılmaz bir bütün olarak gören biz, nasıl olur da, kudretine dağlar dayanmayan Mehmed Bin Murad Han gibi fethettiği şehirden ve bu şehri, ona yeni bir ruh, yeni bir terkip, yeni bir îman getiren fâtihten ayırabiliriz? O Fâtih ki, zaman içinde ve târih sahnesinde isimleri ebedileşmiş ululardan, insanlık âleminin ölmezlerindedir" sözleriyle Fâtih Sultan Mehmed'in şahsiyetini ve onun İstanbul için yaptıklarını anlatır.

Sonuç olarak Sâmiha Ayverdi, incelemeye çalıştığımız bu üç eserinde Fâtih Sultan Mehmed'e ve İstanbul'un fethine dâir çok kıymetli bilgiler vermiş, diğer eserlerinde olduğu gibi târih eserlerini de okuyucunun başladıktan sonra elinden bırakamayacağı tat ve lezzette kaleme almıştır. Eserlerinden anlaşıldığına göre Ayverdi, târihî şahsiyetlerimiz içerisinde Fâtih Sultan Mehmed hayrânıdır ve onun hayâtını, siyâsî ve askerî faâliyetleri yanında edebî ve mânevî dünâsı çerçevesinde okuyucuya anlatmak istemiş, bu büyük Türk hükümdârının yaptığı fütuhâtın rûhunu vermeye çalışmıştır. Târih eserlerinde Fâtih Sultan Mehmed'i anlatırken yer yer batılı târihçilerin, şarkiyatçıların ifâdelerine de yer verir ve batılı birçok muharririn bir yandan pâdişâha zulüm ve vahşet isnat ettiklerini; bir yandan da ilim ve medeniyet ölçüsünde eşsiz karakterini kabul ve tasdik ettiklerini belirtir. Hıristiyanlık âleminin düştüğü bu tarafgir tutumun sebebini ise garbın, "Türklerden yemiş olduğu darbelerin acısından hâlâ kurtulamamış olmalarının psikolojik netîcelerinde aramak" olduğunu söyler.

Ayverdi, özellikle *Edebî ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtih* adlı eserinde hem serdar, hem hükümdar, hem sanatkâr, hem fikir ve îman adamı olan Fâtih Sultan Mehmed'i her yönüyle ele alarak en güzel şekilde anlatmış, bir akademisyen, araştırmacı bir târihçi gibi çağdaş kaynak ve belgelerdeki bilgileri modern araştırmalarda verilen bilgilerle karşılaştırarak ve hattâ zaman zaman tenkit ederek okuyucularına sunmuştur. Türk târihinin yetiştirdiği en büyük hükümdar ve devlet adamlarından birisi olan Fâtih Sultan Mehmed'i tanımak ve fütuhâtındaki başarısının sebepleri ile edebî ve mânevî dünyâsını anlamak için özellikle gençlerimizin Ayverdi'nin bu eserini ve diğer kitaplarını mutlaka okuması gerektiğini vurgulamak isterim.

Teşekkür ve saygılarımla...